

نقش شهر طلیطله اندلس در انتقال طب اسلامی به اروپا

نویسندگان:

عبدالناصر کعدان

محمود عنجرینی

مترجمین:

فرزانه غفاری

هانیه مرتضی

چکیده

سرزمین اندلس را می‌توان مهم‌ترین چهارراه انتقال علوم طب عربی و اسلامی به اروپا دانست. این موقعیت منحصر به فرد به این حقیقت برمی‌گردد که شهر طلیطله در ابتدای قرن یازدهم میلادی مرکز مهم فرهنگ عربی و اسلامی بود. مترجمین اندلسی در انتقال این حرکت بزرگ علمی از جمله پزشکی، نقش به‌سزایی داشتند. ریموند طلیطلی، جرارد کریمونی، مرقس طلیطلی و دومنگو گونسالوو از مترجمینی بودند که آثار ارزشمندی از کندی، ابن سرائیون، رازی، زهراوی، ابن سینا، ابن وافد، ابن جزار و... را از زبان عربی به زبان لاتین ترجمه کردند. آنها دروازه‌های گنج‌های علمی عربی و یونانی را به روی اروپای لاتین گشودند و این راه را برای آیندگان نیز ترسیم نمودند.

واژگان کلیدی

تاریخ طب؛ طب اسلامی؛ طلیطله؛ جرارد کریمونی؛ اسقف اعظم ریمون.

نقش شهر طلیطله اندلس در انتقال طب اسلامی به اروپا

سرزمین اندلس را می‌توان مهم‌ترین چهار راه انتقال علوم طب عربی و اسلامی به اروپا دانست و در این زمینه خراط (۱۹۹۳م، ص ۳۱۱) از شرق‌شناس «دومیلی» نقل کرده که می‌گوید: «و اما در شبه جزیره اندلس، حرکت انتقال علوم عربی به دنیای مسیحیت بسیار پر جنب و جوش بوده و این تحرک در این منطقه مدت زمان طولانی بوده است؛ به طوری که این شهر پیشرفت و توسعه سرنوشت‌ساز و مؤثری را در نوآوری علوم اروپا رقم زد.»

به نظر بسیاری از تاریخ‌شناسان، شهر طلیطله (Toledo) مهم‌ترین مرکز فرهنگی اندلس بوده که علوم از طریق این دروازه وارد اروپا شده است. به راستی چه چیزی باعث این جایگاه منحصر به فرد طلیطله شده است؟

این موقعیت منحصر به فرد به این حقیقت برمی‌گردد که شهر طلیطله در ابتدای قرن یازدهم میلادی، مرکز مهم فرهنگ عربی و اسلامی گشت و تا زمان اشغال توسط «الفونسوی ششم» - پادشاه قشتاله و لیون - در سال ۱۰۸۵م؛ از موقعیت مهم خود به خوبی محافظت کرد. نتایج ناشی از سقوط طلیطله به دست الفونسوی ششم را می‌توان چنین خلاصه کرد:

۱. الفونسوی ششم (Alfonso VI) تحت تأثیر تمدن عربی قرار گرفت؛ پس دربارش را با فرهنگ و تمدن عربی - اسلامی درآمیخت، چنان‌که که دو قرن بعد، دربار فریدریک دوم در پالیمروی سیسیل نیز با فرهنگ عربی - اسلامی درآمیخت؛ در این مدت، جنب و جوش علمی در طلیطله فعال شد و طلیطله به‌عنوان قبله دانش‌آموختگان کل اروپا مطرح شد.

دربار الفونسوی ششم در شهر طلیطله بعد از اشغال شهر در سال ۱۰۸۵م. که دانشمندان را به حضور پذیرفته است.

عبدالناصر کمدان، محمود عنجری

۲. در سال ۱۰۸۵م؛ اسقف اعظم ریموند (Rimond) در این شهر مدرسه مخصوص ترجمه تأسیس کرد. و از تعداد عظیم کتب عربی موجود در کتابخانه‌های شهر استفاده کرد که این مدرسه مهم‌ترین تأثیر را در شناخت اروپا از علوم مسلمانان داشت.

۳. به هنگام محاصره شهر و اشغال آن، تعداد زیادی از شاهزادگان و جنگجویان آلمانی، ایتالیایی و فرانسوی مشارکت داشتند و به محض سقوط شهر، با مردم این دیار درآمیختند و همواره به مدرسه ترجمه که محتوی مجموعه نفیس و گران‌سنگی از کتاب‌ها بوده؛ تردد داشتند. چنانکه بعدها هزاران اروپایی از قسمت‌های مختلف اروپا به این شهر آمد و شد داشتند (خراط، ۱۹۹۳م، ص ۳۱۲).

۴. از نظر موقعیت جغرافیایی، شهر طلیطله در دو قرن یازدهم و دوازدهم میلادی، در مجاورت مرز بین حکومت اسلامی اندلس و حکومت نصرانی دیگر قسمت‌های اسپانیا؛ واقع بود.

۵. پناهندگی بعضی مسیحیان و یهودیان که از عبدالؤمن بن علی، اولین حاکم موحدین در اندلس، به این شهر فرار کرده بودند؛ و به علت تسلطشان به دو زبان عربی و اسپانیولی محلی، نقش مهمی را در ترجمه کتب ایفا کردند.

مدرسه ترجمه در طلیطله (دار الترجمه)

بعد از سقوط طلیطله به دست اسپانیایی‌ها، مدرسه مترجمین طلیطله (Colegio de Troductores Tolendonos) به ریاست اسقف اعظم ریموند تأسیس شد. بعد از وی طی سال‌های ۱۱۳۰ تا ۱۱۵۰م. (نصری، ۱۹۹۳م، ص ۲۹۱) این مسئولیت به‌عهده «دومینیگو جندیالفوس» محول شد. در سال‌های بعد «جرارد کریمونی» عهده‌دار ریاست این مدرسه شد. در این زمان تعداد زیادی مترجم از نواحی مختلف اروپا برای ترجمه متون عربی به لاتین، به این مدرسه مراجعه می‌کردند. این مدرسه موفقیت‌های درخشانی را در انتقال کتاب‌های مهم طب عربی به زبان لاتینی به‌دست آورد و از سال ۱۱۲۵ میلادی به‌عنوان مرکز مهمی برای ترجمه در اروپا معرفی و مطرح شد (الجلیلی، ۱۹۸۴م، ص ۶۶).

تصویر جدیدی از قسمتی از شهر طلیطله که دانشگاه را هم شامل می‌شود.

مشهورترین مترجمین و کتاب‌های برگردان شده توسط ایشان

کسانی که کتاب‌های عربی را به زبان لاتین ترجمه کردند، مسیحی و یا یهودی بودند. همچنین؛ کسانی که روی ترجمه کتاب کار می‌کردند ترکیبی از اسپانیایی‌ها و مردمی از سرزمین‌های دیگر بودند که با هدف ترجمه کتاب‌های مهم عربی به زبان‌های خود به اسپانیا آمده بودند تا پس از بازگشت به دیار خود، این کتب ترجمه شده، برنامه درسی و آموزشی بزرگ‌ترین دانشگاه‌های اروپا مثل آکسفورد و مونبیلیه شود. ترجمه به دو روش انجام می‌گرفت، یکی ترجمه به صورت مستقیم از عربی به لاتین و دیگری این که ابتدا توسط یک مترجم یهودی به زبان اسپانیولی محلی ترجمه می‌شد و پس از آن مترجم دیگری (اسپانیایی یا لاتینی)، آن را به زبان لاتینی ترجمه می‌کرد.

از معروف‌ترین مترجمین اندلس، این افراد را می‌توان نام برد:

۱. اسقف اعظم ریموند طلیطلی (Raymond of Toledo Raymond de Sauvetat):

(خرط، ۱۹۹۳م، ص ۳۱۸)

مدرسه ترجمه طلیطله را تأسیس کرد. علاوه بر این، وی مابین سال‌های ۱۱۲۵ تا ۱۱۵۲م.^۱ اسقف اعظم و مشاور اعظم ملوک وقت قشتاله بود. هدف ریموند از تأسیس این مدرسه، تشویق مترجمین برای ترجمه منابع عربی به زبان لاتینی بود. بعد از وفات وی جانشینانش راه او را ادامه دادند و بدین وسیله حرکت ترجمه در شهر طلیطله بیش از یک قرن ادامه داشت.

تصویر جدیدی از کلیسای اسقف ریموند که مدرسه ترجمه، جزئی از این ساختمان بوده است.

۲- جرارد کریمونی (۱۱۱۴-۱۱۸۷م.) (Gerardus Cremonensi): (خراط، ۱۹۹۳م، ص ۳۱۴)

وی که جرارد طلیطلی هم نامیده می‌شود، در شهر کریمونا (Cremona) در شمال ایتالیا متولد شد. به دستور فریدریک دوم در سال ۱۱۵۰م. برای یافتن کتاب «مجسطی» نوشته بطلمیوس وارد طلیطله شد. جرارد این کتاب را در سال ۱۱۷۵م. به لاتینی ترجمه نمود و از آن به بعد جزء معروف‌ترین و بزرگ‌ترین مترجمین کتب عربی شد. وی بعد از دومینیکو جندیالفوس عهده‌دار ریاست دیوان مدرسه طلیطله شد. نقل قول‌ها در مورد تعداد کتبی که او از عربی ترجمه کرده، متفاوت است. برخی ۸۰ کتاب و برخی دیگر ۷۱ کتاب را که ۲۱ کتاب آن پزشکی بوده، به جرارد کریمونی نسبت داده‌اند. به نظر می‌رسد بعضی از این کتب توسط شاگردانش و زیر نظر او؛ و بعضی دیگر به صورت مشترک با افراد دیگری مثل غالب (Galipus) که یک مستعرب (نه از نژاد اصیل عرب) بوده، ترجمه شده است.

وی در طلیطله پس از ۷۳ سال عمر، وفات یافت. گفته می‌شود که وی بزرگ‌ترین مترجم بود؛ چرا که با ترجمه‌های انجام شده خود دروازه‌های گنج‌های علمی، عربی و یونانی را به روی اروپای لاتین گشود. علاوه بر این، راه و مسیری را برای آیندگان ترسیم کرد. نصری (۱۹۹۳م، ص ۲۹۲) به نقل از ماکس مایرهوف در مورد او می‌گوید: «او پدر واقعی استعراب در اروپا بود.» دومیلی ارزش و اهمیت او را به عنوان رئیس مدرسه ترجمه در طلیطله می‌داند که فعالیت خود را زیر نظر و به پشتیبانی دولت آغاز کرده بود. جورج سارتون نیز لیستی از ۸۷ کتابی را که وی از عربی ترجمه کرده بود، ذکر می‌کند. از مهم‌ترین کتاب‌های پزشکی عربی ترجمه شده توسط جرارد کریمونی، این کتب را می‌توان نام برد: (خرط، ۱۹۹۳م، ص ۳۱۵)

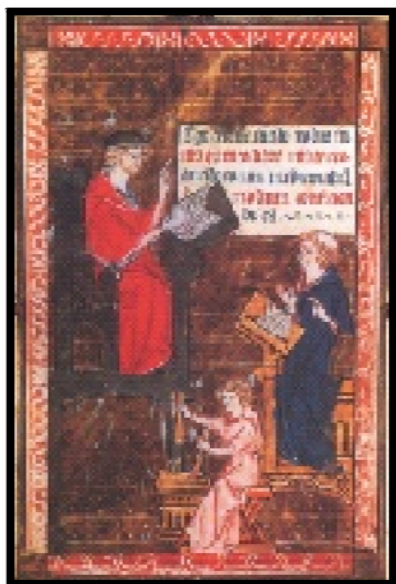
۱. «معرفة قوة الأدوية المركبة و في البصریات» نوشته کندی.

۲. کتاب «کناش» نوشته یحیی بن سرابیون.

۳. «المنصوري»، «مقدمة في الطب» و «كتاب التریاقات» و دیگر کتاب‌های رازی.^۲

۴. کتاب «الجراحة» (مقاله سی‌ام از کتاب التصريف لمن عجز عن التأليف) نوشته ابوالقاسم زهراوی (Chirurgia). از این کتاب ترجمه‌ای به زبان عبری به همراه تصاویری از وسایل جراحی در کتابخانه مونیخ در فرانسه وجود دارد (کعدان، ۱۹۹۹م، ص ۲۹).

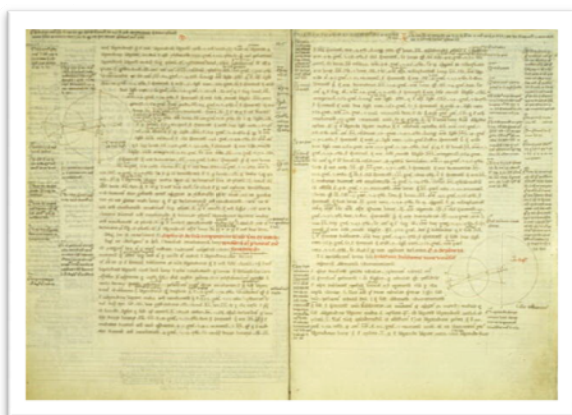
۵. کتاب «القانون» ابن سینا که آن را (Liber Canonis)^۳ نامید. بعدها پزشکی به نام اندریاس الپاکوس (Andreas Alpacus) از انطاکیه؛ ترجمه قانون ابن سینای جرارد کریمونی را ویرایش نمود (محمد محمود، ۱۹۸۷م، ص ۳۹۲).

عکس توضیحی که به سال ۱۳۲۰م. تعلق دارد و در آن استاد در حال خواندن قانون ابن سینا پس از ترجمه آن به دست جرارد کریمونی می‌باشد. و دستیار او هم با استفاده از دست خود دارویی را تهیه می‌کند.

۶. کتاب «الأدویة المفردة»

نوشته ابن وافد را تحت عنوان «iber de medicamentis simplicis» ترجمه کرد.
۷. «شروح جالینوس» نوشته علی بن رضوان.

تصویری است برای یکی از ترجمه‌های جرارد کریمونی از یک نسخه خطی عربی در ریاضیات.

۸. «علم الحیل» نوشته ثابت بن قره (نصری، ۱۹۹۳م، ص ۲۹۲).

۹. کتاب «الأقربادین» نوشته ابن جزار.

۱۰. کتاب «طب العلوم» نوشته عمار بن علی.

۱۱. کتاب «الجواهر» منسوب به ارسطو.

جرارد کریمونی علاوه بر کتب فوق؛ دیگر تألیفاتی از «ثابت بن قره»، «اسحاق بن سلیمان اسرائیلی»، «خوارزمی»، «فارابی» و «بنی موسی» را ترجمه کرده است. همچنین تعدادی از کتب فلک، ریاضیات، طبیعیات، علم حیل (مکانیک) و علم نجوم (ستاره‌شناسی) از جمله کتاب «جدول طلیطله» که ترجمه‌ای است از کتاب «فی الفلک» نوشته زرکلی (Zarakli) را برگردان نموده است.

۳. مرقس طلیطلی (Mark of Toledo) (۱۱۹۳-۱۲۱۶ م):^۴

شاگرد و همتای کوچک‌تر جرارد محسوب می‌شود. وی بعضی از کتاب‌هایی را که «حنین» و «حبیش بن أبی‌الحسن» از کتاب‌های جالینوس مانند کتاب «Liber Isagogarum»^۵ و رساله «الأهویة والمیاه والبلدان» بقراط (De area, aquis and locis) تعریب کرده بودند، ترجمه کرده است (نصری، ۱۹۹۳م، ص ۲۹۳). علاوه بر این قرآن را پس از اولین ترجمه آن به زبان لاتینی توسط «Peter The Venerable» تحت عنوان «pseudoprophete Lex Mahumet» بار دیگر به زبان لاتینی ترجمه نمود.

۴. دومنگو گونسالوو (Domingo Gonsolvo): (خراط، ۱۹۹۳م، ص ۳۱۸)

در سال ۱۱۸۰م. از دنیا رفت. بیشترین فعالیت‌های گونسالوو بین سال‌های ۱۱۳۰ تا ۱۱۷۰م. بود. او از مشهورترین مترجمین قرون وسطی از عربی به لاتین بوده است؛ بدین ترتیب که یک واسطه یهودی مشهورترین کتب عربی را به اسپانیایی

محلّی و او آن را به لاتینی ترجمه می‌کرد. گونسالوو به همراه شاگردش «یوحنا بن داوود» یا «ابراهیم بن داوود» منابع دیگری از ابن سینا مثل کتاب‌های «الطبیعیات»، «ماوراء الطبیعه»، «الشفاء» و «النفس» را ترجمه کرد. از کتب فارابی «حصاء العلوم»؛ از کتب ابن جبریل «ینبوع الحیاة»؛ از کندی «رسالة في العقل و المعقول»؛ از کتب قسطا بن لوقا «الفرق بین النفس والروح» و از غزالی «مقاصد الفلاسفة» را ترجمه نمود (نصری، ۱۹۹۳م، ص ۲۹۲). علاوه بر این، بعضی کتب فلسفی را که مهم‌ترین آنها کتاب «أقسام الفلسفة» (DE Divisione Philosophiae)^۶ می‌باشد، تألیف نموده است.

نتیجه

طلیطله جولانگاه تبادل افکار و فرهنگ‌ها بوده است و در آن حرکت علمی طی دو قرن یازدهم و دوازدهم میلادی، زنده گشت. حرکتی که جنب و جوش تلاقی فرهنگ‌های برآمده از بیت‌الحکمه بغداد در سه قرن پیش‌تر را تداعی می‌کند. با این تفاوت که در بیت‌الحکمه علوم به عالم عربی منتقل می‌شد و در این مرحله از عالم عربی و اسلامی به اروپا منتقل می‌شد.

پی‌نوشت‌ها

۱- برای آگاهی بیشتر بنگرید به:

http://en.wikipedia.org/wiki/Raymond_de_SauvetaËt

۲- برای آگاهی بیشتر بنگرید به:

http://en.wikipedia.org/wiki/Latin_Translations_of_the_12th_century

3- Michael Mcvaugh. McVaugh Michael, 1984-Islamic Medicine in The Kingdom of Aragon in The Early Fourteenth Century. Supervised by Abdul Rahman Abdullah Al-Awadi, Proceeding of The Third International Conference on Islamic Medicine, Islamic Organization for Medical Sciences and Kuwait Foundation for Advancement of Sciences.

۴- برای آگاهی بیشتر بنگرید به:

http://en.wikipedia.org/wiki/Mark_of_Toledo

۵- برای آگاهی بیشتر بنگرید به:

http://en.wikipedia.org/wiki/Latin_Translations_of_the_12th_century

۶- برای آگاهی بیشتر بنگرید به:

http://en.wikipedia.org/wiki/Dominicus_Gundissalinus

فهرست منابع

منابع عربی

الجلیلی، محمود. (۱۹۸۴م). تأثیر الطب العربی فی الحضارة الأوروپية فی عصر النهضة. إشراف و تقديم عبدالرحمن عبدالله العوضي، أبحاث و أعمال المؤتمر العالمی الثالث عن الطب الإسلامی، منشورات المنظمة الإسلامیة للعلوم الطبیة و مؤسسة الكويت للتقدم العلمی.
خراط، محمد یحیی. (۱۹۹۳). انتقال العلوم الطبیة العربیة إلى الغرب. الجزء الثاني. إعداد مصطفى شیخ حمزه، أبحاث الندوة العالمیة الرابعة لتاریخ العلوم عند العرب المنعقدة بجامعة حلب، منشورات جامعة حلب.
كعدان، عبدالناصر. (۱۹۹۹). الجراحة عند الزهراوي. الطبعة الأولى، دارالقلم العربی، حلب - سوريا.
محمّد محمود، الحاج قاسم. (۱۹۸۷). الطّب عند العرب والمسلمین تاریخ و مساهمات. الطبعة الأولى. الدار السعودیة للنشر و التوزیع، جدّة - السعودیة.
نصری، عبدالهادی. (۱۹۹۳). دور الأندلس فی انتشار العلوم العربیة إلى أوروبا. الجزء الثاني. إعداد مصطفى شیخ حمزة، أبحاث الندوة العالمیة الرابعة لتاریخ العلوم عند العرب المنعقدة بجامعة حلب، منشورات جامعة حلب.

یادداشت شناسه مؤلف

عبدالناصر کمدان، استاد و رئیس بخش تاریخ طب - دانشگاه حلب، رئیس انجمن بین‌المللی تاریخ طب اسلامی، متخصص ارتوپدی.

محمود عنجرینی، دکترای علوم پزشکی - متخصص علوم آزمایشگاهی، دانشجوی ارشد بخش تاریخ علوم پزشکی - مرکز تمدن علمی عربی - دانشگاه حلب
نشانی الکترونیکی: a.kaadan@scs-net.org

یادداشت شناسه مترجم

فرزانه غفاری، استادیار گروه تاریخ و متون پزشکی - دانشکده طب سنتی - دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی.

هانیه مرتضی، پزشک و پژوهشگر طب سنتی.

تاریخ وصول مقاله: ۱۳۸۸/۱۰/۳۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۱/۳۰